

Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, Ayhan Işık, İsmail Kurt, Esra Yıldız,

İstanbul Şer'iyeye Sicilleri Vakfiyeler Katalogu,

Ankara: İSAM, 2015, 708 s., ISBN 978-975-389-853-9.

Osmanlılarda vakıflar, eğitim, öğretim başta olmak üzere, sosyal ve ekonomik açıdan çok geniş bir alanda faaliyet göstermekteydiler. Bu kurumların işleyiş şekli ve şartları ise vakfiye adı verilen belgelerde açıklanmaktaydı. Bir nevi işletme mevzuatı şeklinde tanımlanabilecek olan bu belgeler, bir “vakıf medeniyeti” olarak da adlandırılan Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihi bakımından en önemli arşiv belgeleri arasında yer almaktadır. Vakıfların taşınır ve taşınmaz varlıklarının vakfiyelerde sıralandıktan sonra, bu varlıkların işletilmesinden çalışacak personelin görevleri ve günlük ücretlerine, gelirlerin toplanmasından dağıtılmasına varıncaya kadar hizmet amacının sınırları belirlenmekte ve vakfın şartları irad edilmekteydi.

Osmanlı dönemi vakıflarına dair nazariyat ve tatbikat açısından birçok çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar 1) müstakil vakıflara dair olanlar, 2) vakıfların toplumsal ve ekonomik yönleri ile ilgili araştırmalar, 3) vakfiyelerin transkripsiyonlu neşirleri¹ ve 4) katalog yayınları şeklinde tasnif edilebilir. Bunlardan ilk ikisi analitik özelliğe sahipken son ikisi, araştırma aracı (finding aids) düzeyinde referans çalışmaları sınıfına girmektedir. Analitik düzeyli çalışmaların yaygınlaşabilmesi de bir bakıma bu başvuru kaynaklarının varlığına bağlıdır. Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, Ayhan Işık, İsmail Kurt, Esra Yıldız tarafından hazırlanmış olan vakfiyeler katalogu bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi gibi muhtelif merkezlerde önemli sayıda vakfiye bulunmaktadır. İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi’nde muhafaza edilen defterlerde kayıtlı vakfiyeler ise çok daha fazladır. Bu nedenle söz konusu arşiv, yayınlanan katalogun Giriş’inde “vakfiye suretlerinin kayıtlı bulunduğu en önemli arşiv” olarak takdim edilmektedir (s. 14). Burada bulunan 27 Osmanlı mahkemesinden sadece bir tanesi (Maliye Beytülmal Kassâmlığı) hariç olmak üzere diğer 26 mahkemeye ait kadı sicillerinde H. 709-1309 / M. 1342-1923 yılları arasını kapsayan müslüman ve gayrimüslimlere ait

1 Değerli bir örnek için bkz. *Balkanlar’da Osmanlı Vakıfları: Vakfiyeler, Bulgaristan = Ottoman Waqfs in the Balkans: Waqf Deeds Bulgaria*, 3 c., haz. Halit Eren, Önder Bayır, Mustafa Oğuz, Zekai Mete, editör: Halit Eren, IRCICA, İstanbul 2012.

toplam 9867 vakfiye kayıtlıdır. Bu belgelerin katalog bilgileri ilk defa elimizdeki çalışma ile bir bütün halinde gün yüzüne çıkarılmış olmaktadır.

Ev, dükkân, çiftlik, bağ, bahçe, hamam vs. gibi gayrimenkullerin vakfedildiğine dair vakfiye sayısı 5917 adet iken, para vakıflarının toplam sayısı 3950'dir. Bir mahkemenin sorumluluk alanları, tutulan defter sayısı ve bu defterlerin kapsadığı yıl aralığı ile ihtiva ettiği vakfiye sayısı arasında doğru bir orantı olduğu görülmektedir. Nitekim, en çok vakfiye tespit edilen (2665 adet) mahkemelerin başında 454 (888-1342/1483-1923) yılı kapsayan Evkâf-ı Hümayun Müfettişliği gelmektedir.²

Eserin giriş kısmında genel bir vakıf değerlendirmesi yapılmakta, yukarıda sözü edilen muhtelif arşivlerdeki vakfiyeler ve vakıf belgeleri hakkında genel bilgiler verilerek yayınlanan katalogun değeri vurgulanmaktadır. Katalogu oluşturulan vakfiyeler, buldukları sicillerin ait oldukları mahkeme isimleri (*Kasımpaşa Mahkemesi*, *Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi*, *Üsküdar Mahkemesi* gibi) altında birer bölüm şeklinde gruplandırılmış olmakla birlikte, bütün vakfiye kayıtlarına ilkin-den sonuncusuna kadar müteselsil katalog numarası verilmiştir. Dizinden tespit edilen bir vakfiye kaydına, bu yöntem sayesinde doğrudan ulaşmak mümkün olmaktadır. Bu bilgilerden sonra ise sırası ile, ilgili mahkeme sicillerinin başlangıç ve bitiş yılı, sicillerin genel toplamı, tespit edilen vakfiyelerin sayısı ile ilk ve son vakfiyenin taşıdığı tarih verilmektedir.

Örneğin, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi başlığı altında vakfiyeler listesinden önceki bilgiler şu şekilde verilmektedir: "Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi'nde 1000-1342 (1591-1923) yılları arasında, 332 yıllık bir zaman zarfında 2138 adet sicil tutulmuş olup bu sicillerde kayıtlı vakfiye sayısı 263 adettir. Bu mahkemeye ait vakıf kayıtları 1 Safer 1000 (5 Kasım 1591) tarihinde başlayıp 27 Receb 1331 (2 Temmuz 1913) tarihinde son bulmaktadır. Vakfiyelerin tamamı Türkçe'dir."

Önem arz eden bütün detayların katalog başlıklarının oluşturulmasında dikkate alınmış olduğu görülmektedir. Vakıflar üzerine çalışan araştırmacıların ihtiyaç duyabileceği başlıklar olan vakıf sahibinin ismi, vakfedilen şeyin türü (para, ev, dükkân vs.), vakfın yeri, tarihi ve son olarak da kime-neye vakfedildiği şeklindeki başlıklar altında vakfiyelerin muhtevaları yansıtılmıştır. Evkâf-ı Hümayun Müfettişliği Mahkemesi'nden birkaç örnek şöyledir:

2 27 mahkemeye ait liste için bkz. s. 15.

Sıra nr.	Sicil nr.	Varak nr.	Dili	Vakfı	Mevkûfatın Cinsi	Mevkûfatın Yeri/Mahallesi	Tarihi	Vakfedildiği Cihet
1335	1	1/B-2/A	T	Mısır Paşası Mehmed Paşa	İki ev, iki dükkân	Nevbethâne M	yok	Evlâdına ve Medine fukarasına
1336	1	2/B	A	Abdülbâki b. Hasan	Ev	Kızılminare M	30 L 1016	Evlâtlarına ve fukaraya
1337	1	6/B	A	Sâliha Hatun bint Abdullah	Ev	Camcialı M	1 N 997	Kendisine, evlâdına ve Medine fukarasına
1359	1	27/A – 28/A	T	Şemsiruhsar Hatun bint Abdulgaffâr	1100 adet altın	Saraylı	30 R 1022	Mescid-i Nebevî'de ruhuna Kur'an okuma
1360	1	28/A-B	T	Mustafa b. Abdülmennân	240.000 guruş	Haremağası	30 R 1022	Mescid-i Nebevî'de ruhuna Kur'an okuma

Katalogun sonuna Vakıflar, Mevkûfat Mahalli ve Vakıf Cihetleri dizinleri olmak üzere üç farklı indeks konulmuştur. Araştırmacının vakfiyelere ulaşmasını kolaylaştıracak bir kapsam, esneklik ve incelikte hazırlandığı görülen söz konusu dizinler, bu açıdan da oldukça yarar sağlayacak bir nitelik taşımaktadır. Fakat, eserin giriş kısmında sunulan vakfiye ve vakıflar değerlendirmesinin nispeten dar bir kapsamda ele alınmış olduğu söylenebilir. Buradaki atıfların birincil kaynaklar yerine ikincil kaynaklara yapılmış olması da ayrıca dikkati çekmektedir.

İstanbul mahkemelerine ait sicillerdeki bütün vakfiye kayıtlarını ihtiva etmesi bir tarafa, bu mahkemeler hakkında derli toplu bilgiler sunması açısından da elimizdeki katalogun ayrı bir yere sahip olduğu söylenebilir. Zira, İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de (*Galata, Eyüp, Üsküdar*) faal olan mahkemeler hakkında literatürde bu özellikte hiçbir araştırma mevcut değildir. Kataloga bu açıdan bakıldığında, İstanbul'daki 26 kadı ve naib mahkemesinin tanımlanmasının gerekliliği ve daha derinlikli çalışmalara ihtiyaç bulunduğu açığa çıkmaktadır.

İlk bakışta yalnızca İstanbul merkezli vakıfları ihtiva etmekteymiş gibi görünse de, yayınlanan katalogun İstanbul dışında kurulmuş olan bazı vakıflara ait kayıtları içerdiği de ayrıca vurgulanmalıdır. Amasya, Antakya, Antalya, Antep, Arapkir, Bosna, Bolu, Diyarbakır, Edremit, İzmir, İzmit, İznik, Mora, Rodos, Rusçuk, Selânik, Üsküp, Yozgat gibi yerler bunlardan bazılarıdır. Günümüze ulaşmış olan İstanbul dışındaki siciller (Anadolu, Rumeli, Ortadoğu coğrafyası vd.) üzerinde de benzer bir çalışmanın yapılarak mevcut bütün vakfiyelerin bir katalogda toplanmasının Osmanlı vakıflarının anlaşılması açısından çok daha yararlı olacağı şüphesizdir.

Kenan Yıldız

İslâm Araştırmaları Merkezi-
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi